

ALEXANDER VAN DE BUNT

WERELD REIZIGERS

DE ONTDEKKING VAN EUROPA

Als het ijs smelt

Je zou bijna gaan geloven dat de winter eeuwig duurde. De meedogenloze oostenwind sneed door het desolate landschap, een bijtende kou afkomstig van verre gletsjers. Op de vlakten die ooit, in een toekomst nog ver voorbij het voorstellingsvermogen van die tijd, bekend zouden staan als de Lage Landen, kon het wel tot dertig graden onder nul worden. Zelfs overdag werd het vriespunt niet aangeraakt. De aarde was verstijfd en versteend, terwijl sneeuw gemengd met zand speels over de barre leegte danste.¹

Hier en daar, waar de wind als een beeldhouwer in de weer was, ontstonden kleine duinen, gladgepolijst door eindeloze cycli van zandstralen en bevroren stuifsnieuw. De vegetatie was er spaarzaam te noemen: geharde mossen, een enkele taaie grasspriet, en hier en daar een poolwilg als een klein, verwaaid bewijs van botanische onverzettelijkheid.

Verder naar het noorden rees, met een grandeur die zowel ontzagwekkend als ontmoedigend was, een ijsmuur van epische proporties op. Daar, waar wij nu Noord-Duitsland lokaliseren, hadden gletsjers zich eeuwenlang een weg naar het zuiden gebaand, als traag maar ontembaar natuurgeweld. De aarde kreunde onder hun gewicht, opgekruld als een deken die door onzichtbare handen werd opgeschoven. Aan de voet van dit ijzige gevaarte gorgelden smeltwaterstromen, kronkelend en dwars als rusteloze kinderen die hun eigen pad zoeken. En verder, veel verder, lag een troosteloze poolwoestijn die zich uitstreckte van de Russische vlaktes tot aan de kusten van het Britse eiland – een domein waar de wind de enige verteller was en de kou de enige metgezel.

Het vergt een flinke dosis verbeeldingskracht om ons deze wereld voor te stellen. En toch, zo zag dit deel van Europa er zo'n 21.000 jaar geleden uit. Zelfs de meest geharde jagers waagden zich hier met grote schroom, de elementen trotserend met een moed die wij vandaag de dag waarschijnlijk

als grenzend aan waanzin zouden bestempelen. Dit was het weichselien, de laatste grote ijstijd, een tijdperk waarin de aarde afwisselend genadeloze vrieskou en iets mildere perioden over het continent uitstrooide als een achteloze godheid die dobbelstenen gooit.

Het was in deze grillige cyclus dat een nieuwe speler zijn opwachting maakte op het Europese toneel: *Homo sapiens*, een soort die, in tegenstelling tot zijn ruigere neven, niet louter met brute kracht overleefde, maar met een eigenschap die haar stempel voor altijd op de wereld zou drukken: vernuft. Afkomstig uit Afrika, met een reis die al tienduizenden jaren eerder was begonnen, trok deze vroege mens Europa binnen, zijn sporen achterlatend in de vorm van stenen werktuigen en, nog fascinerender, in de structuren van ons eigen DNA.²

Bij hun aankomst vonden deze reizigers een continent dat al honderdduizenden jaren werd bewoond door de neanderthalers; pittige, gespieerde mensachtigen met een talent voor overleven onder de meest meedogenloze omstandigheden. Hun paden kruisten elkaar, hun genen vermengden zich, en zo draagt elke moderne Europeaan nog altijd een erfenis van deze ontmoeting met zich mee: een klein percentage neanderthaler-DNA, een stille echo van een verloren volk, dat ons hielp te overleven in de kou. Maar ondanks deze genetische fusie verdween de neanderthaler uiteindelijk, zo'n 40.000 jaar geleden. Was het een strijd? Een langzame assimilatie? Een tragische verdwijningstruc die de geschiedenis zonder duidelijke verklaring voor ons achterliet?³

Wat we wél weten, is dat de nieuwe bewoners van Europa niet slechts overlevers waren, maar ook kunstenaars, verhalenvertellers, en denkers. De Aurignacien-cultuur bloeide op, een revolutie in werktuigkunde, kunst en expressie. Zij schilderden de wanden van de Chauvet-grot in Frankrijk met visioenen van hun wereld: jagende leeuwen, galopperende bizonnen, dansende handen in oker. Zij creëerden sculpturen zoals de Venus van Hohle Fels in Duitsland – een eerbetoon aan vruchtbaarheid, schoonheid en het mysterie van het bestaan zelf.

En al die tijd trokken de mammoeten en wolharige neushoorns, de hyena's en de beren door een Europa dat meer leek op de Afrikaanse savannes dan op het beboste continent dat wij nu kennen. Dit was een land van eindeloze vlaktes, doorkruist door machtige rivieren, een paradijs voor de jager-verzamelaars van het laat-paleolithicum. En zo, terwijl de ijstijd op zijn einde liep en de wereld langzaam ontdooide, stonden zij klaar: de erfgenamen van een bevroren wereld die wachtte om opnieuw te worden ontdekt.

Uitvinding van de prehistorie

Je zou het misschien niet verwachten, maar het begrip ‘prehistorie’ bestaat pas een luttele twee eeuwen. Voor die tijd bestond er simpelweg geschiedenis, althans in de ogen van degenen die de pen hanteerden, en die geschiedenis bestond voornamelijk uit koningen, veldslagen en af en toe een goddelijke interventie.

Toen, midden in de negentiende eeuw, viel het kwartje. In 1858, niet ver van het schilderachtige vissershaventje Brixham in Devon, deden onderzoekers een ontdekking die het collectieve begrip van het verleden onherroepelijk veranderde. De Brixham-grot, tot dan toe een onopvallend gat in de aarde, bleek een ware tijdcapsule. Afgesloten, verzegeld door kalksteen en stalagmieten, onttrok deze grot zich aan de menselijke neiging tot verstoring en reconstructie. Hier lagen de overblijfselen van een wereld die in geen enkel geschreven document bestond.

De opgravingen brachten als snel een vuurstenen mes aan het licht, scherp bewerkt door een hand die al duizenden jaren geleden tot stof was vergaan. Toen volgden meer artefacten: vuurstenen bijlen, splinters van werktuigen, gefossiliseerde botten van holenberen en wolharige neushoorns. Sommige van deze overblijfselen waren ouder dan 56.000 jaar, zo bleek later.⁴ Het was alsof de bodem onder de menselijke geschiedenis plotseling openbrak en een duizelingwekkend diepe afgrond onthulde.

Vanaf dat moment moest de geschiedenis een nieuwe kamer aan haar huis toevoegen: de prehistorie, een tijdperk dat zich uitstrekt over miljoenen jaren waarin geen enkele mens ooit iets had opgeschreven. Dit stelde ons voor een onvermijdelijk probleem: hoe vangen we een periode die vier miljoen jaar beslaat in een enkele term? We kunnen ons amper een voorstelling maken van de afgelopen paar eeuwen, laat staan van de eindeloze, gelaagde chronologie van menselijke evolutie.

Om een idee te krijgen van deze krankzinnige tijdspanne: in de Lage Landen eindigde de prehistorie met de komst van Julius Caesar in 55 v.Chr., terwijl Scandinavië pas ná de val van het West-Romeinse Rijk (476 n.Chr.) de schriftelijke geschiedenis binnentrad. In het Midden-Oosten werd daar-entegen al rond 3300 v.Chr. geschreven, toen de Soemeriërs hun administratieve handigheidjes in kleitabletten begonnen te krassen. De mensheid heeft dus eeuwenlang in totaal verschillende tijdperken geleefd; de een schrijvend, de ander nog jagend, de een met tempels, de ander met grotten.

Maar wat gebeurde er in die lange prehistorische stilte? Hier stuiten we op een dilemma. Boeken, films en populaire cultuur hebben de neiging om prehistorische mensen af te beelden als onbehouwen holbewoners die met knotsen zwaaien en ‘Ug!’ roepen. Maar het probleem is dat we hierover

schrikbarend weinig weten. We hebben slechts fragmenten: een tand hier, een gebroken speerpunt daar, een paar bewerkte vuurstenen die ons vertellen dat iemand op een bepaald moment een briljant idee had over hoe je een steen moest versplinteren. Dit is ons bewijs, de rest vullen we op met speculatie, fantasie en aannames.

Wat we wél met zekerheid kunnen zeggen, is dat wij uiteindelijk allemaal Afrikanen zijn. Onze geschiedenis begint niet met het schrift, niet met koningen of rijken, maar in de zonovergoten savannes van Afrika, waar de eerste Homo sapiens hun intrede deden in een wereld die zich hen nauwelijks herinnert.

Vanaf 1860 begon men serieus onderzoek te doen naar de prehistorie, maar dat onderzoek was, zoals zo vaak, doorspekt met de vooroordelen van de tijd. De negentiende eeuw, met haar victoriaanse moraal en haar onwankelbare geloof in de natuurlijke orde der dingen, projecteerde haar eigen wereldbeeld op het verre verleden. Mannen werden steevast afgebeeld als onverschrokken jagers, gewapend met speren en brute kracht, terwijl vrouwen geduldig in het kamp zaten te wachten, druk bezig met het bereiden van mammoetstoofpot en het grootbrengen van nageslacht.

Lang bleef dit het overheersende beeld van de prehistorie: een wereld waarin de man de held was en de vrouw een voetnoot in het narratief van de vooruitgang. Maar zoals met alle historische aannames, begon ook deze uiteindelijk te wankelen. Wetenschappers ontdekten dat de rolverdeling in jager-verzamelaarsgemeenschappen waarschijnlijk een stuk flexibeler was dan de victoriaanse heren zich hadden voorgesteld. Bewijs suggereert nu dat vrouwen net zo goed jaagden, net zo goed gereedschappen maakten, en – wie weet – zelfs de eerste verhalen vertelden bij het kampvuur.

En dan is er nog de fascinatie voor het ‘oerinstinct’. Films als *2001: A Space Odyssey* hebben het beeld in ons collectieve geheugen gegrift: de mens als de ‘moordzuchtige aap’, geboren uit strijd en conflict. Maar de waarheid is genuanceerder. Ja, onze voorouders vochten en jaagden, maar ze waren ook in staat tot samenwerking, tot innovatie, tot iets dat wij zouden kunnen herkennen als kunst, muziek of zelfs spiritualiteit.

Het beeld van de primitieve, ruwe mens begint steeds meer af te brokkelen. Neanderthalers, Denisovanen (een andere tak van het menselijk geslacht in Azië) en Homo erectus waren geen domme bruten, maar pioniers van hun tijd. Archeologische vondsten laten zien dat sommige groepen al 140.000 jaar geleden de Middellandse Zee overstaken – geen toevalstreffer, maar een bewuste onderneming, een daad van moed en inzicht.

Wat zegt dit over ons? Misschien dat de menselijke geschiedenis geen simpele, rechtlijnige evolutie is van primitieven naar beschaafden, van savanne-

bewoners naar wereldburgers. Het is eerder een grillige reis vol sprongen, misstappen en briljante vondsten die ons telkens opnieuw verrassen.

Met deze gedachte keren we terug naar het laat-paleolithicum, naar een wereld die we stukje bij beetje ontcijferen. Niet met mythen, maar met wetenschap. Niet met dogma's, maar met vragen. En misschien ontdekken we zo uiteindelijk wie we werkelijk zijn.

Out of Africa

Stel je een stoffige grot voor in het huidige Israël, rond 200.000 jaar geleden. Een vroege Homo sapiens bewoog zich door de donkere spelonken van de Misliya-grot.⁵ We weten niet of hij of zij daar woonde, maar wel dat deze plaats deel uitmaakt van een opmerkelijk netwerk van prehistorische bewoonde grotten. Denk aan Skhul, hoog op de Karmelberg, en Qafzeh, nabij het Meer van Tiberias. Deze plekken leverden enkele van de meest complete resten op van onze verre voorouders – mensen die, hoewel robuuster en archaïscher ogend dan u en ik, zonder twijfel tot de familie behoorden.

Dit was geen geïsoleerd incident, geen spontane oprisping van menselijke aanwezigheid. Over de eeuwen heen hebben archeologen steeds meer stukjes van deze prehistorische puzzel blootgelegd. Uit Skhul en Qafzeh dateren fossielen van zo'n 90.000 tot 115.000 jaar geleden; een duidelijke aanwijzing dat Homo sapiens al vroeg in het Nabije Oosten rondliep, lang voordat de definitieve uittocht uit Afrika plaatsvond.⁶

En het bewijs stapelt zich op. In China werd een verzameling tanden ontdekt, ongeveer 100.000 jaar oud, mogelijk afkomstig van vroege moderne mensen. En nu wordt het pas echt interessant: sommige van deze eerste migranten, verwant aan de mensen van Skhul en Qafzeh, lijken hun genen te hebben doorgegeven aan latere Neanderthal-populaties.⁷ Een fascinerend idee. Een vroeg moment van genetische uitwisseling, een voorzichtige eerste ontmoeting tussen twee mensensoorten.

Toch eindigde dit vroege avontuur van Homo sapiens in het Nabije Oosten niet in een triomfantelijke expansie over Eurazië. Integendeel, de neanderthalers namen uiteindelijk weer de overhand in deze regio en verdreven hun moderne verwanten. Wat was de reden? Waren ze beter aangepast aan de barre omstandigheden? Waren ze gewoon met meer? Of waren onze voorouders simpelweg nog niet klaar voor de grote sprong? Hoe dan ook, het zou nog een tijdje duren voordat een nieuwe, succesvollere golf Homo sapiens zich over de continenten zou verspreiden.

We moeten eerlijk zijn: het bewijs uit deze periode is broos en fragmentarisch. Het lijkt erop dat deze eerste migranten geen blijvend stempel

op de wereld hebben gedrukt – behalve dan misschien een beetje DNA dat hier en daar doorsijpelde in neanderthalerpopulaties. Maar dit is niets nieuws: de menselijke geschiedenis is bezaaid met mislukte pogingen om nieuwe gebieden te bevolken. *Homo erectus*, de geduchte wereldreiziger van 1,8 miljoen jaar geleden, had ook al geprobeerd om zich buiten Afrika te vestigen, vaak met gemengd succes. Onze vroege *Homo sapiens*-voorouders lijken daarop geen uitzondering te zijn geweest.

We maken een flinke sprong in tijd en ruimte. Zo'n 75.000 jaar geleden vond een kolossale vulkaanuitbarsting plaats bij wat we nu het Tobameer in Indonesië noemen.⁸ Lang werd gedacht dat deze uitbarsting een wereldwijde catastrofe veroorzaakte die de mensheid op de rand van uitsterven bracht. Sommigen speculeerden zelfs dat de populatie *Homo sapiens* terugviel tot slechts een paar duizend individuen; een evolutionaire *close call*.

Maar recente studies schetsen een minder dramatisch beeld. Hoewel de Toba-uitbarsting ongetwijfeld verwoestend was voor Zuidoost-Azië en mogelijk een tijdelijke afkoeling veroorzaakte, lijkt het erop dat onze soort in andere delen van de wereld gewoon doorging met de gebruikelijke bezigheden: overleven, jagen, verzamelen en af en toe wat DNA uitwisselen met andere mensachtigen.

Rond dezelfde periode, tussen 100.000 en 60.000 jaar geleden, gebeurde er in Afrika iets opmerkelijks. Een nieuwe populatie *Homo sapiens* kwam op, en deze keer was het mens. Wanneer we spreken over het 'Out of Africa'-model, hebben we het over deze cruciale migratiegolf; de exodus die de genetische basis legde voor bijna alle huidige niet-Afrikaanse mensen. Dankzij mitochondriaal DNA en het y-chromosoom kunnen genetici deze stamboom nauwkeurig volgen, als een soort biologisch kompas dat ons over de kronkelende paden van de menselijke geschiedenis leidt. De exacte route van deze vroege pioniers blijft een onderwerp van discussie. Het Arabisch Schiereiland, destijds een weelderig landschap vol rivieren en savannes, was waarschijnlijk een aantrekkelijke doorgang. Ook de Levant, waar de mensen van Skhul en Qafzeh ooit leefden, was een logische springplank.

Enmaal buiten Afrika werden deze migranten de directe voorouders van alle niet-Afrikaanse populaties – van de ijzige vlaktes van Siberië tot de tropische regenwouden van Zuidoost-Azië. Toch moeten we oppassen voor al te simplistische verhalen. Hoe meer we ontdekken, hoe complexer het plaatje wordt. Recente genetische studies tonen aan dat er niet alleen een uitstroom uit Afrika was, maar ook een zekere mate van terugstroom. Euraziatische genen vonden hun weg terug naar Afrika, en Afrikaanse populaties ondergingen op hun beurt genetische veranderingen door interacties met archaische mensensoorten die in Afrika zelf leefden.

Het gevolg? Zelfs in Afrika dragen sommige populaties een klein beetje neanderthaler-DNA, terwijl buiten Afrika de genetische erfenis van deze oude ontmoetingen nog prominenter aanwezig is. De genetische geschiedenis van de mensheid is geen simpel rechtlijnig verhaal, maar een wirwar van ontmoetingen, vermengingen en zijpaden die onze evolutie een stuk boeiender (en ingewikkelder) maken dan vroeger gedacht.

En wat maakte deze groep *Homo sapiens* zo bijzonder? Waarom waren zij uiteindelijk degenen die de wereld zouden veroveren? Lange tijd werd gedacht dat er een 'cognitieve revolutie' plaatsvond; een plotselinge sprong in ons denkvermogen die ons een beslissende voorsprong gaf. Plotseling konden wij dingen die geen enkele andere menssoort kon: symbolisch denken, complexe taal hanteren, kunst maken en abstracte ideeën ontwikkelen. Toch is het goed ons te realiseren dat de mensheid zich niet in een rechte lijn heeft ontwikkeld naar wat wij 'modern' noemen. De waarheid blijkt minder zwart-wit. Neanderthalers waren intelligenter en cultureel verfijnder dan lange tijd werd aangenomen. Denisovanen lieten hun eigen unieke genetische en culturele sporen na in Azië. En ook het ontstaan van 'gedragmatige moderniteit' – kenmerken als taal, symbolisch denken en complex sociaal gedrag – bleek geen plotselinge sprong, maar een geleidelijk proces dat al lang vóór de grote exodus uit Afrika op gang kwam.

Wat uiteindelijk de doorslag gaf dat *Homo sapiens* de dominante menselijke soort werd, is moeilijk met zekerheid te zeggen. Het was waarschijnlijk geen simpele kwestie van superieur versus inferieur brein. Veel eerder was het een complex samenspel van omgevingsveranderingen, genetisch toeval en langdurige interacties – soms conflictueus, maar vaak vreedzaam en zelfs intiem – met andere mensachtigen. Zo weten we inmiddels, mede dankzij het baanbrekende werk van paleogeneticus Svante Pääbo (die hiervoor in 2022 de Nobelprijs ontving), dat er tussen zo'n 53.000 en 45.000 jaar geleden genetische uitwisseling plaatsvond tussen neanderthalers en *Homo sapiens*.⁹ Seks, kortgezegd.

Waar men vroeger dacht dat de neanderthalers met geweld werden verdreven of uitgeroeid, blijkt uit de afwezigheid van conflictsporen dat hun assimilatie waarschijnlijk grotendeels vreedzaam verliep. *Sapiens* arriveerden in veel grotere aantallen en lijken op termijn simpelweg dominant te zijn geworden in zowel Europa als Azië. Rond 40.000 jaar geleden verdwenen de neanderthalers van de aardbodem, maar genetisch leven ze in ons voort. Hun DNA komt vandaag nog steeds voor in mensen van Europese en bepaalde Zuid-Aziatische afkomsten. Onder die genetische erfenissen bevinden zich varianten die ons een sterker immuunsysteem gaven, maar ook een grotere gevoeligheid voor aandoeningen als depressie en schizofrenie.

Een koud intermezzo

Tussen grofweg 26.000 en 19.000 jaar geleden vertoonden de gletsjers zich in Europa op hun indrukwekkendst.¹⁰ Het waren kolossale, onverbiddelijke en bevroren wachters van de prehistorie. Dit was het Laatste Glaciale Maximum, een tijdperk waarin de planeet haar koudste schouwspel opvoerde en het ijs zich als een gigantische deken over het landschap vouwde. Maar zoals bij alle dingen in de natuur, niets kan eeuwig standhouden.

Zo begon het ijs zich terug te trekken. Wat schoorvoetend begon ging gaandeweg steeds sneller. Rond 15.000 jaar geleden smolten de gletsjers in een tempo dat de prehistorische bewoners van de aarde ongetwijfeld van ontzag en ontredding moet hebben vervuld.¹¹ Terwijl sommige gebieden nog in een kille ijzige greep werden gehouden, werd in andere juist van een onverwachte warmte genoten. In deze voortdurende veranderingen moest de mensheid haar lot zien te smeden.

Kort na het Laatste Glaciale Maximum werd Europa, ondanks de krimpende ijskappen, nog steeds gedomineerd door de majestueuze mammoetsteppe; een uitgestrekt, ruig en winderig landschap dat desondanks verrassend vruchtbaar was. Hier zwierven jagersgroepen rond, ware meesters van het spoorzoeken, die hun bestaan bouwden op de migratiepatronen van hun prooidieren. Mammoeten, bizens, wilde paarden, en – misschien wel het meest cruciaal – rendieren die met militaire precisie hun seizoensgebonden tochten ondernamen.

Deze jagers waren ingenieuze strategen. Op zorgvuldig uitgekozen momenten dreven ze kuddes naar hun onvermijdelijke lot – soms over kliffen, soms naar verraderlijke meren of smalle kloven, waar hun een storm van speren wachtte. Het leven was hard, ontegenzeggelijk, maar ook vindingrijk, ritmisch en dat was voor de mensen van die tijd waarschijnlijk volkomen logisch.

Toen het klimaat zo'n 20.000 jaar geleden begon op te warmen, volgden de planten het terugwijkende ijs. De eens kale steppe begon zich te vullen met bomen, en waar ooit de ijzige wind over een dor landschap gierde, golfden nu bloeiende graslanden op een lentebriesje. De dieren trokken naar deze nieuwe oases van leven en zoals een roofdier zijn prooi volgt, volgden de mensen op hun beurt de dieren. Naarmate de temperatuur steeg, begonnen de eindeloze grasvlaktes plaats te maken voor bossen. Voor de vroege mens was dit geen onschuldige landschapsverandering, maar een regelrechte revolutie. De jachttechnieken die hun eeuwenlang succes hadden gebracht, gericht op de achtervolging en insluiting van grote kuddes op open terrein, waren nutteloos in de dichte wouden. Hier waren geen majestueuze mammoeten die in het vizier konden worden genomen, maar

schichtige herten en oerrunderen, die zich met gemak tussen de bomen verplaatsten. De mens paste zich aan, zoals hij altijd heeft gedaan, en vond nieuwe manieren om te jagen en te overleven.

Deze jager-verzamelaars waren geen vreemdelingen in hun land; ze waren de directe erfgenamen van degenen die duizenden jaren eerder hun voetstappen in het Europese stof hadden gedrukt. Archeologisch bewijs, met een vleugje moderne genetica, wijst op een indrukwekkende afstamming die teruggaat tot de oude bewoners van de Grotten van Goyet in het huidige België, een plek die we ons met enige verbeeldingskracht kunnen voorstellen als een prehistorisch toevluchtsoord vol flakkerende vuren en ijverige handen die werktuigen vormgaven.¹²

In de loop van millennia verschenen nieuwe culturen, elk met hun eigen flair en technisch vernuft. De Magdalenien-cultuur floreerde in Spanje en Zuid-Frankrijk, terwijl in Italië de Epigravettien-groep haar eigen prehistorische innovaties ontwikkelde. Noordelijker verschenen de Creswellien- en Hamburgculturen, gedurfde grensgangers van de menselijke beschaving die zich vestigden in de verste uithoeken van bewoonbaar Europa.

Maar laten we vooral niet denken dat deze culturen allemaal netjes in hun eigen hoekjes bleven zitten. De Magdaleniers bijvoorbeeld – onvermoeibare ontdekkingsreizigers van hun tijd – trokken rond 14.000 jaar geleden zelfs helemaal naar de oevers van de Dnjestr en de Wisła in het huidige Polen. In Midden-Europa alleen al waren er minstens vijf verschillende Magdalenien-culturen, elk met hun eigen subtiele aanpassingen, en toch met voldoende gemeenschappelijke kenmerken om een overkoepelend verhaal te vertellen.

Eén van de meest boeiende ontwikkelingen uit deze periode is de verfijning van vuursteenbewerking. Steeds beter leerden deze culturen hoe ze efficiënt scherpe, nuttige werktuigen uit een enkel brok steen konden wrikken, zonder al te veel kostbaar materiaal te verspillen. Ze bewerkten geweiën, ivoor en vooral botten met een vaardigheid die ons vandaag de dag nog steeds kan verbazen. En toen, als kers op de prehistorische taart, begonnen ze met de productie van microlithen; pietepedeutige, maar uiterst doeltreffende werktuigjes, van pijlpunten tot huidschrapers, die een glimp boden van de toekomstige mesolithische tijd.

Genetische en archeologische vondsten wijzen erop dat de Magdalenien-mensen directe afstammelingen waren van vroegere Europese jager-verzamelaars; mensen die zich in de zuidelijke uithoeken van het continent hadden verscholen toen de ijstijd zijn greep verstevigde en vervolgens, met de terugtrekking van het ijs, hun weg noordwaarts vonden.

Fascinerend aan de Creswellien-cultuur, vernoemd naar een archeologische vindplaats in Groot-Brittannië, is dat er overtuigend bewijs is ge-

vonden van een opmerkelijke praktijk. Sommige menselijke botten uit die periode dragen snijsporen die wijzen op een nauwgezette ontleding. Huiveringwekkend is dat schedels zo bewerkt werden dat ze als drinkbekers konden dienen. Was dit een ritueel? Een vorm van overlevingskannibalisme? Een spirituele traditie die wij niet meer begrijpen? Wat het ook mag zijn geweest, het biedt een zeldzaam inkijkje in de gebruiken en het wereldbeeld van deze vroege jagers.

Naast dergelijke intrigerende praktijken biedt de overkoepelende Magdalenien-cultuur ook het vroegste, onbetwiste bewijs van de domesticatie van honden. Een bescheiden, maar cruciale innovatie. Deze dieren speelden vermoedelijk een belangrijke rol in de jacht, niet alleen als trouwe metgezellen, maar ook als strategische bondgenoten in het opsporen en insluiten van prooidieren. Hun aanwezigheid veranderde de dynamiek van de jager-verzamelaarsgemeenschappen en markeerde een vroege stap in de relatie tussen mens en dier die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Toch stond de wereld van deze mensen op het punt een dramatische omwenteling te ondergaan. De opwarming na het Laatste Glaciale Maximum verliep allesbehalve geleidelijk. Net toen het leek alsof de aarde definitief ontdooide en de natuur zich opnieuw in volle glorie ontvouwde, voltrok zich een abrupte en ingrijpende klimaatomslag. Rond 12.800 jaar geleden begon een plotselinge en felle koudegolf die het noordelijk half-rond opnieuw in haar greep kreeg: het Jonge Dryas.¹³

Wat de oorzaak was van deze ongenode winter blijft een raadsel dat wetenschappers al decennia bezighoudt.¹⁴ Wat we wel weten, is dat het effect diepgaand en wereldomvattend was. Binnen slechts enkele decennia kelderden de temperaturen dramatisch. In het oosten van Noord-Amerika bijvoorbeeld daalden de zomertemperaturen met wel 7,5 graden Celsius. In delen van Europa, met name rond de Atlantische Oceaan en de Noordzee, werd het zó koud dat hele gebieden onbewoonbaar werden. In sommige regio's van West-Europa waren de wintertemperaturen maar liefst 10 tot 30 graden lager dan de huidige waarden.

De kou keerde terug met een wreedheid die zelfs de meest doorgewinterde jager niet had kunnen voorzien. De zomers werden korter en onbetrouwbaarder, de winters lang en ongenadig. Overal in Europa veranderde het landschap opnieuw; bossen trokken zich terug, open toendra's namen hun plaats in en de flora en fauna ondergingen wederom een drastische transformatie.

De impact op de voedselvoorziening was dramatisch. Mammoeten, die al onder druk stonden, verdwenen definitief. Rendieren maakten een comeback, maar hun migraties werden grilliger en moeilijker te volgen. Wilde

De oergeschiedenis van Europa

De laatste ijstijd, het weichselien, eindigde 12.000 jaar geleden. Het klimaat warmde op, landschappen veranderden en de mens maakte opnieuw zijn intocht in Europa. In *Wereldreizigers* beschrijft Alexander van de Bunt hoe het continent 'ontdekt' en bevolkt werd. Hoe bewogen mensen zich, en wat dreef hen? Hoe zagen hun samenlevingen eruit? Wat troffen ze aan langs de grenzen van hun leefwereld? Dankzij wat de derde archeologische revolutie wordt genoemd, is dat sinds kort te reconstrueren. Van de Bunt beschrijft op toegankelijke wijze de 'ontdekking' van Europa vanaf de prehistorie tot en met de oudheid en brengt hiermee de vroege mensheid bijzonder dichtbij.

Alexander van de Bunt is archeoloog en fotograaf. In 2023 maakte hij een reconstructie van de zonnekalender van Tiel, die wereldwijd werd verspreid. In 2020 debuteerde hij heel succesvol met *Wee de overwonnenen*, dat de shortlist van de Homerusprijs haalde.

'Dit is een zeer waardevol goed geschreven boek die onze kennis van de Nederlandse Prehistorie en Oudheid ernstig verrijkt.'

– *Kleio* over *Wee de overwonnenen*

Uitgeverij Omniboek

NUR 683
WWW.OMNIBOEK.NL

